

TÜRKİYE'DE FEMİNİZMİN SİYASAL BİLİMLERE ETKİSİ

SERPİL SANCAR*

Özet

Türkiye’de feminist çalışmaların akademik anlamda sosyal bilimler alanını etkilemeye başlaması ve özellikle de siyaset bilimi alanını etkilemesi 1990’larla birlikte görülen bir gelişmedir. Bu etkileme birkaç alanda özellikle önemli sonuçlar yaratmıştır. Bunların başında Türkiye siyasi tarihçilerinin kadınların varlığını görmeyen ve kadınların eşitsiz temsil edilme biçimlerini sorgulamayan tarih yazım tarzına alternatif olarak gelişen ve kısaca ‘kadınların tarihini yazmak’ olarak tanımlayabileceğimiz çalışmalar gelir. Bunun yanı sıra, feminist çalışmalar, akademinin klasik sosyal araştırma yöntemleri arasına kendi kullandığı niteliksel araştırma yöntemlerini katarak yaygın olarak kullanılır kılmıştır. Bu gelişim özellikle toplumsal olarak bastırılmış, dışlanmış ve sessiz kılınmış toplum kesimlerini araştırma için duyarlı ve derinlemesine araştırmaya olanak sunan niteliksel araştırma yöntemlerinin meşruluğunu arttırarak akademik araştırmalarda önemli bir eşğin aşılmasına katkıda bulunmuştur. Diğer yandan Türkiye’de kadın hareketinin yürüttüğü kadın hakları mücadelesinin gündeminde tuttuğu birey ve insan olmak, eşitlik, hak, kamusal sorumluluk, Anayasal koruma, kamu politikalarının cinsiyetçi bakışı gibi kavramların kadın bakış açısıyla yapılan tanımları doğrudan siyaset biliminin bu kavramları akademik alanda kullanma içeriklerini etkilemiştir. Siyasal toplumun kadınları da eşit vatandaşlar olarak içine almasını sağlayacak feminist siyaset tartışmalarının etkisi ile siyaset biliminin temel kavramları kadınları görmeyen ‘cinsiyet körü’ içeriklerinden uzaklaşmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Akademik Feminist Çalışmalar, Kadın Tarihi Yazımı, Feminist Araştırma, Siyasal Kavramların Cinsiyet Duyarlılaştırılması

Effects of Feminism on Political Science in Turkey

Abstract

Feminist studies become effective on traditional academic studies of political sciences in Turkey at the beginning of 1990s. It was due to the improvements reached by some pioneering feminist studies realized in areas of some traditional political studies. One of them was the studies revisiting the political history of Turkey achieved by feminist approaches targeted to elucidate the hidden history of women’s participation to daily social construction of a modern life. Second one was the entrance of qualitative feminist research methodology to Turkish academia by the well illustrating examples done by feminist scholars. By the

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Başkanı ve Kadın Araştırmaları Merkezi Müdürü.

agency of these qualitative feminist researches it become possible to understand more deeply the situation of social groups who are discriminated, marginalized and silenced. This was succeeded despite the supremacy of positivist and quantitative methodology in traditional social sciences. Due to these nourishing effects of feminist researches, academic scholarship in Turkey reached more enlarged capacity of scientific understanding to social realities. In addition, women's movements that were struggling for many years for women's rights and gender equality effected 'gender-blind' descriptions of basic concepts of political sciences such as equality, human rights, and political representation. Their claims for more gender sensitive conceptions such as equality between women and men, protection for women's rights, engendered public policies, and constitutional responsibility for gender equality were entirely replaced by scholars of political sciences.

Keywords: Academic Feminist Studies, Writing Women's History, Feminist Research, Engendering Political Concepts

***

Türkiye'de feminist tartışmaların ve feminist araştırma alanlarının mevcut akademik alanlar arasına girişinin tarihi¹ çok eskiye gitmez. Yakın zamanlara kadar bir sivil örgütlenme stratejisi ve politik bakış açısı olarak gelişen feminizmin klasik akademik alanlar ile karşılaşması, dünyanın birçok yerinde 1970'lerden başlayarak gelişen bir süreç olmuştur. Feminist düşünce ile beslenen kuramsal tartışmaların klasik sosyal bilimlerin alanının 'cinsiyetsiz' bakış açısını ciddi ölçüde sarsmaya başlaması, 1980'lerden başlayarak, feminist kuramcılarının ve bu alanda çalışan düşünürlerinin üniversitelerde ders vermeye başlamasıyla, önemli üniversitelerde kadın çalışmaları ya da feminist çalışmalar adı altında programlar ve bölümler açılmasıyla sonuçlanmıştır. Açılan bu kapıdan dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de geçmeyi kabullenen bazı üniversiteler, bazı akademik alanlar ve bazı akademisyenler oldu. Bu gelişim nedeniyle Türkiye'de sosyal bilimlerin alanının kavramları, araştırma yöntemleri, araştırma konuları ve klasik sosyal bilimlere özgü 'disipliner' bakış açıları önemli değişimler geçirdi.

Türkiye'de feminizmin akademik alana girişi, 1970'ler ve 1980'ler boyunca klasik akademik disiplinlerin altında kendine özgü bir çalışma konusu ve alanı olarak *kadın sorunları* adı altında gelişmeye başladı. Bu gelişim zaman içinde disiplinler-arası bir akademik çalışma alanı olarak *kadın çalışmaları* ya da giderek *toplumsal cinsiyet çalışmaları* adıyla özerk bir akademik çalışma alanının ve bunun ürettiği eğitim programlarının gelişimiyle genişledi. Süreç içinde kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet çalışmaları alanı, YÖK nezdinde doçentlik başvuru alanları arasına kabul edilerek bir adım daha ilerledi.

Bir akademik çalışma alanı olarak feminist çalışmaların klasik akademi dünyasına katılımı ile yeni bir boyutta gelişme şansı bulan feminist araştırmalar, toplumsal

¹ Bu konuda bkn: Sancar, Serpil, 2003, "Üniversitede Feminizm? Bağlam, Gündem ve Olanaklar", **Toplum ve Bilim**, Güz, sayı.97.

cinsiyet ilişkilerinden doğan iktidar ilişkilerini anlamaya çalışan araştırmalar ile önemli bir birikim oluşturmaya başladı. Bu tarihten önce üniversite dışında gelişen feminist siyasal çalışmalarının yarattığı önemli bilgi birikimi de üniversite tarafından sahiplendi. Feminist hareketin birikimi akademiye, akademinin sahip olduğu olanaklar ile üretilen bilgiler feminist harekete ulaşabilir hale geldi. Feminist kuramların sunduğu kendine özgü kavramsal çerçeve, bilme biçimleri ve araştırma yöntemleri ile tanışan klasik akademik araştırmaların ürettiği mevcut bilgi alanı etkilendi ve belli konularda dönüştü. Bu yenilenme ve dönüşümü, öncelikli olarak, Türkiye'nin siyasal tarihiyle ilgili yorumlarda, eşitlik ve bireysel hakların tanımı ve kullanımı ile ilgili temel siyaset ilkelerinin yeniden tanımlanmasında, toplumsal iktidar ilişkilerin çıplak gözle görünmeyen işleyiş mekanizmalarını anlamada niteliksel yönteminin kullanılmaya başlanmasıyla oluşan yeni bilgi birikiminin kullanımında gözleyebiliriz.

Türkiye’de feminist tarih yazımı ve modernleşmenin erilliği ile yüzleşmek

Bu dönüşümler içinde Türkiye’de feminist tarih yazımının ilk örnekleriyle karşılaştık ve bu çalışmalarla birlikte tarihin sadece erkeklerin kamusal-siyasal deneyimlerine bakarak değil, özel alandan ve kadınlık deneyimlerinden bakarak da yazılabileceğini öğrendik. Bu tür feminist tarih çalışmaları bize toplumsal var oluşun ‘gerçek yarısı’ olan kadınların yaşam deneyimlerinin yarattığı dönüşümü ve etkiyi anlamadan toplumsal değişimi anlamanın olanaksız olduğunu ve bu şekilde yorumlanan tarihin eksik ve çarpık bir tarih olacağını gösterdi. ‘Kadınların tarihini anlamak’² diye özetleyebileceğimiz yeni bir tarih çalışmaları alanı kadınların deneyiminden tarihsel gelişimin farklı uğraklarını anlamaya çalışarak mevcut tarihsel araştırmaların çerçevesine bir alternatif bakış açısı olarak geliştirdi.

Son dönem Osmanlı İmparatorluğu ve yakın dönem Türkiye tarihine egemen bakış açısı, bu dönemi bir imparatorluk devletinin çöküşü ve bir ulus-devletin kuruluşu olarak ele almaktır. Bu tür tarih yazımının çok farklı örnekleri, ister klasik-gelenekçi, ister eleştirel-sol olsun, çoğunlukla devletin kurumsal ve siyasal gelişimine odaklı bir yaklaşımla yapılmış ve en fazla siyasal kurumların işleyişiyle oluşan siyasal toplum alanında olup bitenle ilgilenmişlerdir. Buna bakış açısının temel özellikleri hem Cumhuriyetçi-modernist açıdan bakan Türk devriminin özgünlüğü araştırmalarında, hem Marksist açıdan bakan despotik/kapitalist devletin gelişimi sorunu olarak ele alan çalışmalarda, hem de liberal bakış açısından bürokratik-merkezi-güçlü devletin özgünlüklerini araştıran çalışmalarda görmek mümkündür³.

2 Kadınların tarihini anlamak üzerine bir çerçeve için bkn: Berktaç Fatmagül, (2003)

Tarihin Cinsiyeti. Metis Yayınları.

3 Bu çalışmalara örnek vermek gerekirse bkn: Küçükömer, İdris, (2002), **Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayınları; Mardin, Şerif, (1990), “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez – Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1** içinde, İletişim Yayınları; Heper, Metin, (2006), **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları; İnsel, Ahmet, (1995), **Düzen ve Kalkınma Kısacasında Türkiye Kalkınma Sürecinde Devletin Rolü**, Ayrıntı Yayınları; Divitçioğlu, Sencer, (1981), **Asya-tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu**, Yapı Kredi Yayınları; Keyder, Çağlar, (2003), **Türkiye’de**

Bu tür yaklaşımlar, Türk modernleşmesinin özgünlüklerini ya da Türkiye’de kapitalist sınıfsal gelişme dinamiklerini anlamak için devletin egemenlik kurma stratejilerini ya da ekonomik sınıflar arası çatışma ve farklılaşmaları anlamaya çalışmışlardır. Bu bakış açıları kendi içinde çok önemli ve açıklayıcı bilgiler üretmiş olsalar da ister istemez patriarkal iktidar ilişkilerine göre şekillenmiş toplumlarda büyük çoğunluğu orta ve üst sınıf erkeklerin kamusal faaliyetlerinden oluşan bir yaşam kesitine bakarak bunların tarihte oynadığı rolü çözümlenmişlerdir. Bu tür siyasal tarih araştırmaları, kendi açılarından ‘tarafsız’ ya da bazıları için de ‘eleştirel’ bir tarih yazımı olsa bile - bütün açıklayıcı başarıları bir tarafa- esas olarak kadınların bütün bu süreçte yaşadıklarını, yapıp ettiklerini görmezden gelen bir tarih yazımıdır.

Kadın çalışmaları alanının akademik dünyaya girişiyle hızlanan ‘feminist tarih’ çalışmaları bu bakış açısını birkaç noktadan değiştirmeye zorlanmıştır. Örneğin Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet’in kuruluş dönemlerinde kadınlar tarafından kurulmuş örgütleri, yayınlanmış gazete ve dergileri ortaya çıkartan araştırmalar, dönemin modernleşmeci siyasal akımlarına ve dünyada özgürlük talep eden kadın hareketlerine benzer biçimde özgürlük talep eden önemli sayı ve güçteki kadının Türk modernleşmesi sürecinde ne kadar önemli bir katkı oluşturduklarını bize gösterdi⁴. Bu çalışmalar sayesinde “kadınlara hakları tepeden inme verildi” klişesinden kurtulduk ve kadınların eşit vatandaş olabilmek için çok ciddi ve güçlü mücadeleler yürüttüklerini daha iyi anladık.

‘Türk modernleşmesi’ denen tarihsel değişim sürecini anlamaya-açıklamayı amaçlayan siyasal tarih çalışmalarına benzer bir bakış açısıyla yaklaşan feminist çalışmalar “kadınlar bu sürecin neresinde ve nasıl yer aldılar?” sorusuna yanıt aradılar. “Devleti kurtarmak”, “Cumhuriyet’i kurmak” zihniyetinin beslediği bir dizi politika, kurumsal uygulama ve siyasal pratiğin ‘kadınların toplumsal deneyimlerini nasıl ve hangi bakışla değerlendirdiklerini anlamak için yapılan araştırmalar, -bu alanda çalışan birçok sosyal bilimcinin iddia ettiğinin tersine, çok da kadın-erkek eşitliğine inanan bir ‘kurucu irade’nin olmadığını bize gösterdi⁵. Tersine, belli bir cinsiyet ayrımcılığı içeren bir bakış açısının Türk modernleşmesi sürecinin her noktasında eklenmiş olduğunu görerek bugün kadınların maruz kaldığı ayrımcılıkların nasıl köklü bir geçmişten beslendiğini gösterdi⁶.

Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları; Ortaylı, İlber (2006), **İmparatorluğun en Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları.

⁴Demirdirek, Aynur (1993), **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikayesi**, İmge Yayınları; Çakır, Serpil (1994), **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları.

⁵ Bu konuda öncü bir çalışma için bkn.; Tekeli, Şirin, (1982), **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim Yayınları.

⁶ Bu konuda öncü çalışmalar için bkn: Arat, Yeşim (1998), “Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar”, içinde, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, (der.) S.

Bozdoğan, R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları; Bertay, Fatmagül, (1998) Cumhuriyetin 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler** içinde, Tarih Vakfı Yayını; (2001), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, cilt I, İletişim Yayınları; (2002),

Bu alanda öncü çalışmaların açtığı kapıdan yayılan ve derinleşen bir etki ile bugün artık konuları çeşitlenen ve anlama becerisi derinleşen bir feminist tarih çalışmaları alanına sahibiz. Türkiye'nin yakın dönem siyasal tarihine 'sivil' toplumsal ilişkiler alanından bakan ve özellikle de aile ve özel alan tarihi, gündelik yaşam, eğitim politikalarının değişimi, kılık-kıyafet, roman dili ve edebi anlatılar, popüler kültür ve mizah anlatılarını veri olarak kullanarak yapılan çalışmalar kadınların modernleşme süreçlerine hangi noktalardan dahil olduklarını ve özgün deneyimlerini giderek daha içerden ve derinden gösteriyor. Kadınların emeğiyle oluşan ve gündelik yaşamımızın modernleşmesini doğrudan belirleyen değişimlerin nasıl kurucu bir önemi olduğunu giderek daha iyi anlıyoruz.

Feminist tarih çalışmaları olmasa yakın dönem Türkiye siyasi tarihinin erkek deneyimi odaklı bir bakış açısı ile yazılıp nasıl da kadınların özel, sivil ve kişisel olarak tanımlanan alanlarda yarattıklarının görmezden gelindiğini anlamayacaktık. Kadınların yaşadıkları deneyimlerinin gözlüğünden tarihe bakınca Türkiye'de kadınların hiç de hayatın dışında ve kenarında kalmadığını gördük⁷. Bütün bu süreçlerde kadınların eşit vatandaşlar olarak kabul topluma kabul edilmemelerine itiraz eden ve bu konudaki eleştirilerini uygun zemin bulduğunda dile getiren siyasal varlıklarını da daha görünür kıldık. Kız okulları ve enstitülerinde okuyarak yetişmiş kadınların modern Türk toplumunu oturma odasından, çocuk eğitiminden, giyim-kuşamdan ve beslenme tarzından başlayarak ilmek ilmek 'modern bir toplum' olarak

---

"Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık cilt 3**, İletişim Yayınları; Durakbaşı, Ayşe, (1998), Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler', içinde **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı Yayını; (2000) **Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları; Gümüšoğlu, Firdevs (1998), Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarında Cinsiyet Roller (1928-1998), içinde **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, Tarih Vakfı Yayını; Kadioğlu, Ayşe (1998), "Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", içinde **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı, Yayını; Kandiyoti, Deniz (1997) **Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Üzerine Çalışmalarda Gözden Kaçırılan Yönler, Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**, Metis Yayınları; Sancar, Serpil (2004), Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi, **Doğu Batı, Özel Sayı: İdeolojiler II**, no.29; Sirman, Nükhet (2002), Kadınların Milliyeti, **Milliyetçilik: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt 4**, İletişim Yayınları; Şerifsoy, Selda (2000), "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950", içinde **Vatan, Millet, Kadınlar**, (der.) A. G. Altınay, İletişim Yayınları; Zihnioğlu, Yaprak, (2003), **Kadımsız İnkılap, Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası, Türk Kadınlar Birliği**, Metis Yayınları.

7 Farklı alanlarda yapılan feminist araştırmalar örnekleri için bkn: Alkan, Ayten, 2005, **Yerel yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı**, Dipnot Yayınları; Akşit, Elif Ekin, 2005, **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin uzun Tarihi**, İletişim Yayınları; Bora, Aksu ve İlkur Üstün, 2005, **Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadınlar ve Erkekler**, TESEV Yayınları; Çağlayan, Handan, 2007, **Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt hareketinde kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu**, İletişim; Tuksal, Hidayet Şefkatli (2001), **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, Kitabiyat Yayınları; Wedel, Heidi, 2001, **Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı**, Metis Yayınları; Toksöz, Gülay ve Seyhan Erdoğan, 1998, **Sendikacı Kadın Kimliği**, İmge Yayınları.

nasıl inşa ettiklerine daha yakından bakabildik. Cumhuriyetin ilk kuşak kadınlarının sessiz başarılarına tanıklık ettik. Edebiyat metinlerinin kadınları dilsiz ve kurban gösteren tarzının nasıl modernliğin içinde bir cinsiyet ayrımcılığı yarattığını kavradık.⁸ Akademik alana feminist çalışmalarının katılımı ile kadınların görmezden gelinen toplumsal varlığının ve toplumu kendi yaşam alanlarından başlayarak şekillendiren katkısının görünür hale gelmesi için önemli adımlar atıldı. Bu çabaların Türkiye’de devlet odaklı tarih yazımının yanı sıra sivil toplum, aile ve enformel toplumsal alanların oluşumunu anlama odaklı bir tarih yazımının gelişimini sağlayarak Türkiye’de sosyal bilimler alanına önemli bir katkı yaptığı söyleyebiliriz.

Eşitlik ve insan hakkı kavramlarının sınırları ve feminist siyasetin akademiye etkisi

Kadınların maruz kaldıkları her hak ihlalinde ‘söz konusu ‘hak’ın kullanımından neden dışlandıklarını sorgulayarak, zaman içinde kadın olmaktan kaynaklanan ayrımcılığı önleyecek bir kadın hakları tanımı geliştirdiklerini görüyoruz. Türkiye’de de kadınların erkeklerin yararlandığı bütün haklardan eşit vatandaş olarak yararlanabilmeleri için kadın örgütlerince yürütülen mücadelenin önemli bir kısmı kadınların uğradığı cinsiyet temelli çeşitli ayrımcılıkları telafi edecek yeni haklarının elde edilebilmesine yönelmiştir.⁹ Türkiye’de kadın örgütlerinin son yüzyılda sürdürdükleri bu eşitlik mücadelesine baktığımızda bu içeriği açık biçimde görebiliriz.

Bir siyasal hareket olarak kadın hareketinin en temel hedefi, kadınların temel insan haklarının da kamu sorumluluğu ilkesi gereği, hukuk tarafından korunmasıdır. Kadın hakları mücadelesi, kadınların hem eşit vatandaşlar olarak mevcut insan haklarından gerçekten yararlanabilir hale gelmelerini hem de kadın olmaktan kaynaklanan sorunları algılayacak ve çözecek yeni tür ‘kadın hakları’ni elde edebilmeleri sağlamayı içermiştir.

Kadın hakları mücadelesi, Türkiye’de iki önemli alanda klasik hak tanımını değişime zorlamış ve bu dolayısıyla bazı temel hukuk ilkelerini değiştirmiş olduğunu görürüz. Bunlardan ilki, klasik hukukun kesin ve değişmez bir tabu olarak gördüğü özel ve kamusal alanlar hukukunun birbirinden ayrıştırılması, birincisinin ‘şikâyete

8 Edebiyat metinleri üzerine yapılan çalışmalara örnek için bkn: Parla, Jale ve S. İrzık (der.), (2004), **Kadınlar Dile Düşünce**, İletişim Yayınları; Gürbilek, Nurdan, (2004), **Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe**, Metis Yayınları.

9 Kadın hareketinin farklı mücadele biçimleri ve çevreleri üzerine yapılan çalışmalara için bkn: Tekeli,Şirin (der.), (1990), **Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın**, İletişim Yayınları; Bora, Aksu ve Asena Günel, (der.), (2002), **90’larda Türkiye’de Feminizm**, İletişim Yayınları; İlyasoğlu, Aynur ve Necla Akgökçe, (der.), (2001), **Yerli Bir Feminizme Doğru**, Sel Yayıncılık; Çaha, Ömer (1996), **Sivil Kadın: Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın**, Vadi Yayınları; Selek, Pınar, vd., (der.) (2007), **Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri**, Amargi Yayıncılık.

bağlı olarak kovuşturulacak' kişisel bir alan, ikincisinin ise şikâyete bağlı olmaksızın 'kamu sorumluluğu' ilkesi gereğince kovuşturulacak toplumsal sorumluluk alanı olarak tanımlanmasında meydana gelen değişimdir. Tartışmalar, vatandaşların eşitliği ilkesine dayalı 'kamu' tanımı karşısında, örneğin 'evlilik sözleşmesi' gereğince özel yaşam ve aile ilişkileri olarak tanımlanıp 'kamusal' olandan ayrı tutulan alanlarda kadınların insan haklarının nasıl korunacağı etrafında yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, kadınların insan olarak en fazla hak ihlali yaşadıkları evlilik ve aile ilişkileri alanını klasik hukukun 'özel' kabul ederek bu 'kamu sorumluluğu'na dâhil toplumsal alandan dışlaması feminist hukuk eleştirisinin çıkış noktası olmuştur. Suç teşkil eden, şikâyet ile ortaya çıkmış ve ispatlanmış insan hakları ihlalleri dışında, kamunun 'özel yaşam'a karışmazlığı ilkesine dayalı klasik hukuk bakışı feminist hukuk eleştirisi ile ciddi bir değişime zorlanmıştır. Bu anlamda klasik hukuku 'cinsiyet körü' olarak niteleyen ve onun eril karakterine vurgu yapan feminist hukuk eleştirisi, özel alan-kamusal alan ayrımının sınırlarını değiştirmiştir. Evlilik içi tecavüz suçu, aile içi ve kadına karşı şiddet, namus adına kadına karşı işlenen suçlar ve cinsel suçlar ile ilgili yeni suç tanımların gelişimi mevcut 'cinsiyet körü' hukuk ilkelerini değiştiren bir kadın hakları alanı tanımlamaya başlamıştır.

Klasik hukuk ilkeleri karşısında özel alanın ve evlilik ile oluşan aile ilişkilerinin kamu sorumluluğu ile korunan alandan dışlanmasının yol açtığı kadın hakları ihlallerinin kadın örgütlerince ciddi bir eleştiriye tabi tutulması sonucu Türkiye'de de son yıllarda önemli değişimler olmuştur. Özellikle Medeni Yasa ve Ceza Yasası'nda yapılan değişiklikler ve Aileyi Koruma Yasası'nın çıkartılması 'kadın reformu' olarak adlandırabileceğimiz değişimleri sağlamıştır. Evlilikte kadın ve erkeği eşit hale getiren, aile ilişkilerinde şiddeti suç sayarak 'şikâyete bağlı suç' kapsamından çıkartan, namus adına işlenen suçlara ağır cezalar öngören yasal düzenlemeler buna örnek gösterilebilir.

'Özel alan'da hak ihlaline uğrayan kadınların temel insan haklarını koruması amacıyla klasik 'cinsiyet körü' hukuk anlayışının değişim geçirmesi özel alan-kamusal alan arasındaki ayrımının yeniden tanımlanması anlamına gelir. Klasik hukukun 'hak' tanımının evlilik ve aile ilişkileri içinde kadınların maruz kaldığı insan hakları ihlallerine karşı neden ve nasıl işlevsiz kaldığını anlamamızı büyük ölçüde yeni bir araştırma alanı olarak ortaya çıkan 'kadına yönelen şiddet' araştırmalarına borçluyuz. Özellikle aile içi şiddeti temel ve görünmez bir insan hakları ihlali alanı olarak ele alan ve bu alanda derinlemesine araştırmaları kolaylaştırmak için niteliksel araştırma yöntemlerinin kullanımında önemli bir gelişimi de gerçekleştiren feminist araştırmalar, kadına yönelik eril şiddeti gizli kalmış gerçeklik olarak ele alarak görünür hale getirdiler. Kadına yönelik şiddet araştırmaları, çoğu zaman kendine özgü 'yeni' araştırma ve anlama yöntemleri' de geliştirerek kadınlar tarafından da genellikle içselleştirilmiş ya da çaresizce kabullenilmiş 'eril şiddet' gerçeğini derinlemesine kavranmaya çalışan araştırmalar oldular. Bu araştırmalarının ortaya çıkardığı gerçeklik, hiç kimsenin reddedemeyeceği kadar ciddi insanlık suçlarının işlendiği bir alan olarak evlilik ve aile içi ilişkiler alanını hukukun koruma alanı içinde tanımlama gerekliliğini bütün dünyaya kabul ettirme başarısını gösterdi.

Kadın hakları mücadelesinin yarattığı etki ile meydana gelen ikinci önemli değişim alanı klasik hukukun ‘yasa karşısında eşitlik’ ve ‘kamunun tarafsızlığı’ ilkelerine feminist hukuk anlayışının yöneliği eleştiri ile gerçekleşmiştir. Feminist hukuk anlayışının inandırıcı biçimde ortaya koyduğu gerçeklik klasik hukuk ilkelerinin modern toplumlarda ‘cinsiyetsiz kamu’nun var olduğunu varsayarak ‘hakların korunması’nı buna göre şekillendirmesinin aslında kamusal alanda eril egemenliği görmezden gelmekle aynı şey olduğuydu.

Feminist hukuk anlayışı ‘cinsiyetlendirilmiş kamu’ anlayışı kamu alanında atılan her adımın farklı cinsiyetten vatandaşlara eşitsiz sonuçlar doğurduğunu göstermeyi ve ortaya çıkan eşitsizlikleri gidermek için yeni tür bir ‘kamu sorumluluğu’ anlayışı geliştirmeyi amaçlamıştı. Bu anlayış gereği eşitlik kavramının içeriği değişmiş¹⁰; eşitlik sağlamak için kamu alanını düzenleyen kural ve uygulamaların kadınların da toplumsal fırsatlardan eşit yararlanmasını sağlayacak şekilde, ‘olumlu ayrımcılık’ ve cinsiyet eşitliğinin ana-akımlaştırılması (gender mainstreaming) politikaları ile yeniden yapılanması anlayışı gelişmiştir. Bu gelişimlerin bir sonucu olarak, Türkiye’de Anayasa’nın eşitlikten ne anladığı tanımlayan 10. maddesi, 2004 yılında değiştirilmiş ve ‘devlet kadın erkek eşitliğini sağlamakla yükümlüdür’ ifadesi eklenerek daha önce geçerli olan ‘cinsiyet körü’ eşitlik anlayışının yerine kamuda cinsiyet eşitliği ilkesinin fiilen gerçekleştirilmesi gerekliliğini kabul eden bir içerik benimsemiştir.¹¹

Evlilik ve aile ilişkileri alanında kadınların maruz kaldığı insan hakları ihlallerinin ‘kamu sorumluluğu’ şemsiyesi altına alınması ve kamusal alanda cinsiyet eşitsizliğini bir sorun kabul ederek eşitliğin devlet eliyle sağlanması gereğinin kabulü, Türkiye’de birlikte gelişen ve ‘hak’ kavramının kadınlar açısından yeniden tanımlanmasını sağlayan iki ayrı gelişme olmuştur. Bu gelişimde CEDAW’ın (Kadınlara Karşı Her Türklü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi) Türkiye tarafından kabulünü ve uygulanması takip ederek hükümeti bu konuda zorlayan kadın örgütlerinin küresel kadın hareketiyle geliştirdiği önemli bağlantıların rolünü unutmamak gerekir.

Demokratik bir siyasal topluluğun temeli olan temel hak ve özgürlükler alanı esas olarak ‘insan hakkı’ kavramının anlaşılması ile yakından ilişkilidir. İnsan hakları kavramının ‘cinsiyet körü’ bir çerçevede kavranması, aslında insan hakları ihlallerinin sadece devlet tarafından bireylerin kişisel haklarına yönelik baskı ve şiddet içeren uygulamalar olarak tanımlanmasından kaynaklanır. Özellikle devletin otorite ve iktidarına karşı çıkan bireylerin devlet şiddetine karşı korunmasını amaçlayan *insan hakları hareketi* de, yakın zamanlara kadar bütün dünyada, sadece

10 Eşitlik anlayışındaki dönüşüm için bkn: Serpil Sancar 1997, **Siyasal Yaşam ve Kadınlara Destek Politikaları**, Başbakanlık, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.

11 Bu değişimin tartışılması için bkn: Yazıcı, Serap, 2006, “Eşitlik ilkesinin değişen dinamiği ve kadın hakları” ve Göztepe, Ece, 2006, Justitia’nın gözbağının arasından görülenler: Anayasal eşitlik ilkesinin devletin aktif yasama faaliyetleriyle hayata geçirilmesinin anlamı”, içinde, **Feminizm ve Hukuk- Hayat, Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk, Cilt 3**, Ankara Barosu Yayını.

otoriter ve despotik dikta rejimlerinin insan hakların ihlallerini izleyip buna karşı mücadele yürütmüş bir siyasal hareket olarak var olmuştur. Feminist hukuk eleştirisi bütün dünyada sadece devletin yaptığı hak ihlallerini değil, aile ve evlilik kurumu içinde kadınlara yönelik hak ihlallerini de insan hakları hareketinin ‘insan hakkı ihlali’ tanımı içine girmesini sağlayarak kadın hakları ihlallerinin de dünya ölçeğinde izlenmesi ve rapor edilmesini sağlaması bu alanda önemli bir gelişim olmuştur. İnsan hakları kavramının devlet odaklı olmaktan çıkması, kadının insan hakları kavramının gelişimi ile ‘sivil’ yaşamda egemen ‘eril tahakküm’ün neden olduğu hak ihlallerini de dikkate alır hale gelmesi ‘siyasal alan’ın tanımını kadınların yaşam alanlarını da görece şekilde esnetip genişleten önemli kazanım haline gelmiştir.

Kamu alanında cinsiyet eşitliğinin temel bir demokrasi ilkesi olduğunun kabulü aslında bütün siyasal toplumun kurucu kurumları olan siyasal partilerde, yerel ve ulusal meclislerde ve diğer siyasal örgütlerde kadınların katılım biçimleri, uğradıkları ayrımcılıklar ve esas olarak kadınların eşit siyasal temsil hakkından yararlanmamasını sorgulayan bazı çalışma ve araştırmanın birikimi üzerinde gerçekleşmiştir. Siyasal temsil denen şeyin cinsiyetçi ve eril niteliğinin eleştirisi ve bunu telafi edecek olumlu ayrımcılık ve kota politikalarının tartışılmasını sağlayan kavramsal kuramsal bilginin kullanılabilir ve ulaşılabilir hale getirilmesi için yapılan çalışmalar¹² bu süreci hızlandıran çalışmalar olarak özellikle hatırlanmalıdır.

Bastırılmış ve dışlanmış toplumsallığı içerden ve derinlemesine anlama çabası ve feminist araştırmalar

Egemen düşünme ve anlamlandırma tarzları içinde temsil edilmesi reddedilmiş, kenarda ve sessiz kalmış/bıraktırlmış, dahası egemen düşünce tarafından susturulup dilsiz bırakılmış insan deneyimlerinin dile getirilip anlatılabilir ve üzerinde konuşulabilir hale getirilmesi eleştirel düşüncenin önemli bir amacıdır. Eleştirel araştırmacıların bu yaklaşımı onların pozitifizme yönelttikleri eleştirilerle gelişmiş ve epistemolojik düzeyde eleştirel düşüncenin yeni öncüller geliştirmesine neden olmuştur. Egemen düşünce içinden dışlanan -başta kadınlar olmak üzere, etnik azınlıkların ve cinsel yönelimleri nedeniyle görmezden gelinenlerin yaşam deneyimlerini akademik araştırmaların veri alanına sokma amacıyla yürütülen çalışmalar içinde feminist araştırmaların önemli katkısı olmuştur.

Türkiye’de feminist araştırmaların akademik alanda var olmaya başlaması ile eril egemenliğin suskun bıraktığı kadın deneyimlerini anlama ve görünür kılma amaçlı araştırmaların sayısında hızlı bir artış gözlemlendi. Türkiye’de özellikle niteliksel araştırma yöntemi kullanarak ve niteliksel veriler geliştirerek yapılan bu tür

12 Bu konudaki örnek bir araştırma için bkn: Sancar, Serpil, 1998. **Siyasal Partiler ve Sendikalarda Kurumsal Gelenek ve Cinsiyetçi Zihniyet Örüntüleri**” (Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi/ KSGM için yapılmış araştırma) ve 2008, “Siyasal Katılım”, içinde **Türkiye’de Toplumsal cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri**, (M. Tan, Y. Ecevit ve S. Acuner ile birlikte) TÜSİAD ve KAGİDER Yayını, 2008, İstanbul. (TÜSİAD 2000 tarihli raporun güncellenmesi)

araştırmaların öncelikle iki alanda yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak yapılan yaşam öyküsü derleme ve sözlü tarih çalışmaları geçmiş kadın kuşaklarının deneyimlerini anlamak için yapılan araştırmalardır. Bu tür araştırmaların ilk örneklerinden olan Cumhuriyet'in ilk kuşak kadınlarının yaşamlarını konu eden sözlü tarihi çalışmaları, görmediğimiz ama bizimle birlikte çimizde yaşayan kadınlar olan annelerimiz ya da anneannelerimiz¹³ üzerine yapılan çalışmalar, kapitalist piyasa toplumunun görmediği kadın emeği ve farklı sınıfsal bağlamlarda kadınlık deneyimleri¹⁴ üzerine çalışmalar önde gelen örneklerdir. Yakın zamanlarda yapılmış kadın cinsel deneyimleri bastırılmış erkek deneyimleri¹⁵ hakkında yapılan araştırmaları da bu alanda öncü çalışmalar olarak gösterebiliriz.

Niteliksel veriler üretip bunları feminist kavramlar aracılığıyla yorumlayarak kadınların bastırılmış, görmezden gelinmiş deneyimlerini açığı çıkarma konusunda sürdürülen feminist araştırmalar kadınlar gözünden tarihi yeniden yazmaktan eril şiddetin meşruluk stratejilerini anlayarak¹⁶ etkili karşı politikalar geliştirmeye kadar birçok alanda ürettiği bilgilerle kadınların hayatını değiştiren etkiler yarattı. Geliştirilen bu bilgilerle kadınların kendi tarihlerini daha yakından öğrendiklerini, maruz kaldıkları eril şiddet karşısında kendilerini suçlamaktan vazgeçerek karşı durmaya ve erkek davranışını değiştirmeye yönelik bir siyaset geliştirmeye çalıştıklarını görüyoruz.

Feminist çalışmaların yarattığı değişim ve siyasal bilimler

Feminist kuram ve siyaset ile akademik alandaki üretilen siyasal bilimlerin karşılaşması ile ortaya çıkan dönüşümlerin yarattığı bence en önemli dönüşüm

13 Örneğin Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları yüksek lisans programı öğrenci ve hocalarının kendi anneanneleri hakkında yaptığı bir sözlü tarih atölye çalışması için bkn; Köker, Eser, vd, 2002, **Anneanne: Sırlarını Eskitmiş Aynalar**, Çiviyazıları.

14 Kadınların sınıfsal konumlanışı üzerine yapılmış öncü çalışmalar için bkn: Kalaycıoğlu, Sibel ve Helga Rittersberger-Kılıç, 2000, **Gündelikçi Kadınlar: Cömert Ablaların Sadık Hanımları**, Su Yayınları; Özyeğin, Gül, 2004, **Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri**, İletişim yayınları; Bora, Aksu, 2005, **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, İletişim Yayınları.

15 Mater, Nadire (1998), **Mehmet'in Kitabı: Güneydoğu'da Savaşmış Askarler Anlatıyor**, Metis yayınları; Selek, Pınar, (2008), **Sürüne Sürüne Erkek Olmak**, İletişim Yayınları.

16 Kadına yönelik şiddeti anlamak için yapılan sayısız araştırmadan yakın zamanlara yapılmış örnekler için bkn: Altınay, Ayşe Gül ve Yeşim Arat, 2007, **Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet**, (TÜBİTAK destekli araştırma); Kardam, filiz, vd, (t.y.) **The Dynamics of Honor Killings in Turkey: Prospect for Action**, UNDP ve UNFPA Yayını; Gencil Bek, Mine,(der) 2008, **Medyada Aile içi Şiddetin Temsili ve Üretim Pratikleri**, KSGM desteğinde yapılmış yayınlanmamış araştırma; Ertürk, Yakın, 2007, **Kadına Yönelik Şiddet, Nedenleri ve Sonuçları: Kültür ve Kadına Karşı Şiddet Arasındaki Kesişmeler**, BM Şiddet Özel Raportörlüğüne hazırlanmış Türkiye raporu, http://www.ihop.org.tr/dosya/YE/ye_raportr.doc

siyasete sadece devlet iktidarının kullanımının yarattığı siyaset alanından bakmaktan vazgeçmektir. Devlet odaklı iktidar çözümlerinden gündelik yaşamda gömülü iktidar ilişkilerinin içindeki eril iktidar biçimlerini daha yakından anlamamız açısından feminist çalışmaların yaptığı katkı çok önemli olmuştur. Bu bakış açısından başlayan ve farklı eril iktidar ilişkilerini araştırmayı amaçlayan, özellikle aile, işyeri, eğlence ve medya temsilleri gibi yeni alanlara da yayılan toplumsal cinsiyet temelli iktidar ilişkilerini anlamaya odaklanan araştırmaların giderek açılım sağladığını görüyoruz. Bu bakış açısının yerleşik hale gelmesi ile araştırma konularının ‘kadın sorunları’ni görünür kılama amacından bir toplumsal iktidar sistemi olarak işleyen ‘cinsiyet rejimi’nin topyekûn işleyişini anlamaya doğru evrildiğini söylemek mümkündür. Bu dönüşümün gerçekleşmesinde Türkiye’nin yakın dönem tarihinde feminist siyasetin şekillendirdiği kadın örgütlerinin gündeme getirdiği siyasal eleştiri ve önerilerin belirleyici rolünü teslim etmek gerekir. Bu gelişim sayesinde feminist hareketinin Türkiye’nin önemli politik aktörleri arasında sayılmaya başlandığını de belirtmeyi unutmayalım.

KAYNAKLAR

- Alkan, Ayten, 2005, **Yerel yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı**, Dipnot yayınları.
- Akşit, Elif Ekin, 2005, **Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi**, İletişim Yay. İstanbul.
- Aktaş, Cihan, 2004, “Cemaatten Kamusal Alana İslamcı Kadınlar”, içinde **İslamcılık: Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, cilt 6, İletişim, ss.826-36.
- Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2006, **Feminizm ve Hukuk- Hayat, Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk, Cilt 3**, Ankara Barosu Yayını.
- Arat, Yeşim, 1998a, “Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar”, içinde, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**,(der.) S. Bozdoğan, R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- -----, 1998b, “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık”, içinde **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, Tarih Vakfı Yayını.
- Baykan Ayşegül ve Belma Ötüş-Baskett, (1999), **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931**, İletişim Yayınları.
- Berktaş, Fatmagül, 1992, Türkiye’de Kadın Araştırmaları 1980-1990, **Kadınların Belleği**, Metis Yayınları.
- -----, 1998, Cumhuriyetin 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak, içinde, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı Yayını.
- -----,2001, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, içinde **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, cilt 1, İletişim Yayınları,
- -----, 2002, “Doğu ile Batı’nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı”, içinde **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık cilt 3**, İletişim Yayınları.
- Bora, Aksu, 2005, **Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, İletişim Yayınları.

- Bora, Aksu ve İlknur Üstün, 2005, **Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadınlar ve Erkekler**, TESEV Yayınları.
- Bora, Aksu ve Asena Günel, (der.), (2002), **90'larda Türkiye'de Feminizm**, İletişim Yayınları.
- Çağlayan, Handan, 2007, **Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt hareketinde kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu**, İletişim Yayınları.
- Çaha, Ömer, 1996, **Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın**, Vadi Yayınları.
- Çakır, Serpil, 1994, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları.
- -----I, 1998, Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan- Nezihe Muhittin, içinde **Osmanlı'dan Cumhuriyete: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. ss.272-87.
- Demirdirek, Aynur, 1993, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikayesi**, İmge Yayınları.
- Dinçkol, Bihterin V. (haz.), 2003, **İnsan Hakları, Hukuk ve Kadın**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Durakbaşa, Ayşe, 2000, **Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İletişim Yayınları.
- Durakbasa, Ayşe, 1998, Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler', içinde **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı Yayını.
- Göztepe, Ece, 2006, Justitia'nın gözbağının arasından görülenler: Anayasal eşitlik ilkesinin devletin aktif yasama faaliyetleriyle hayata geçirilmesinin anlamı", içinde, **Feminizm ve Hukuk- Hayat, Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk, Cilt 3**, Ankara Barosu Yayını.
- Gümüšoğlu, Firdevs, 1998, Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini (1928-1998), içinde **75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru**, Tarih Vakfı Yayını.
- Gürbilek, Nurdan, 2004, **Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe**, Metis Yayınları.
- İlyasoğlu, Aynur, 1994, **Örtülü Kimlik**, Metis Yayınları.
- İlyasoğlu, Aynur ve Necla Akgökçe, (der.), 2001, **Yerli Bir Feminizme Doğru**, Sel Yayıncılık.
- Kalaycıoğlu, Sibel ve Helga Rittersberger-Kılıç, 2000, **Gündelikçi Kadınlar: Cömert Ablaların Sadık Hanımları**, Su Yayınları.
- Kadioğlu, Ayşe, 1998, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", içinde **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı, Yayını.
- -----, 1999, Türkiye'de Kadının İkincil Konumu: Asıl Suçlu İslam mı?", ve "Cumhuriyet Kadını: Vatandaş mı, birey mi?", içinde **Cumhuriyet İradesi Dmokrasi Muhasebesi**, Metis Yayınları.
- Kandiyoti, Deniz, 1997, Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Üzerine Çalışmalarda Gözden Kaçırılan Yönler, içinde **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**, Metis Yayınları.
- Köker, Eser, vd, 2002, **Anneanne: Sırlarını Eskitmiş Aynalar**, Çiviyazıları.

- Özyeğin, Gül, 2004, **Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri**, İletişim Yayınları.
- Parla, Jale, 1990, **Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri**, İletişim Yayınları.
- Parla, Jale ve Sibel Irzık (der.), 2004, **Kadınlar Dile Düşünce**, İletişim Yayınları.
- Saktanber, Ayşe, 2001, “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, içinde **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm, cilt 2**, İletişim Yayınları.
- Sancar, Serpil, 1998. **Siyasal Partiler ve Sendikalarda Kurumsal Gelenek ve Cinsiyetçi Zihniyet Örüntüleri** (Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi/ KSGM için yapılmış araştırma)
- -----, 2001, Türkler/Kürtler, Anneler ve Siyaset: Savaşta Çocuklarını Kaybetmiş Türk ve Kürt Anneler Üzerine Bir Yorum, **Toplum ve Bilim**, Güz, s.90; ss.22-41.
- -----, 2003, “Üniversitede Feminizm? Bağlam, Gündem ve Olanaklar”, **Toplum ve Bilim**, Güz, sayı.97.
- -----, 2004, Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi, **Doğu Batı, Özel Sayı: İdeolojiler II**, no.29.
- -----, 2005, **Türkiye’de Kadınların Hak Mücadelesini Belirleyen Bağlamlar**, <http://www.stgm.org/docs/1194972787Kadin%20Hareketi-Serpil%20Sancar.doc>
- -----, 2008, “Siyasal Katılım”, içinde **Türkiye’de Toplumsal cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri**, (M. Tan, Y. Ecevit ve S. Acuner ile birlikte) TÜSİAD ve KAGİDER Yayını, 2008, İstanbul. (TÜSİAD 2000 tarihli raporun güncellenmesi)
- Selek, Pınar, vd., (der.) (2007), **Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri**, Amargi Yayıncılık.
- Sirman, Nükhet 2000, “Gender Construction and Nationalist Discourse: Dethroning the Father in the Early Turkish Novel”, İçinde **Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, the Caucasus and Turkey**, (der.) F. Acar, A. Güneş-Ayata, Brill Publications.
- -----, 2002, Kadınların Milliyeti, **Milliyetçilik: : Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, cilt 4**, İletişim Yayınları.
- Şerifsoy, Selda, 2000, “Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950”, içinde **Vatan, Millet, Kadınlar**, (der.) A. G. Altınay, İletişim Yayınları.
- Tekeli Şirin, 1982, **Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat**, Birikim Yayınları.
- -----, (der.), 1990, **Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın**, İletişim Yayınları.
- Toksöz, Gülay, 2004, Sayımız Çok az: Sendikalarda Kadınlar, içinde **Neoliberalizmin Tahribatı: Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet**, der. N. Balkan, S. Savran, Metis Yayınları, ss.234-53.
- Toksöz, Gülay ve Seyhan Erdoğan, 1998, **Sendikacı Kadın Kimliği**, İmge Yayınları.

- Toska, Zehra, 1998. "Cumhuriyet'in Kadın Ideali: Eşği Aşanlar ve Aşamayanlar." içinde **Bilanço'98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli, 2001, **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, Kitabiyat Yayınları.
- Yalçın-Heckmann, Lale ve Pauline van Gelder, 2000, "90'larda Türkiye'de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınların İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler", içinde **Vatan, Millet, Kadınlar**, (der.) A. G. Altınay, İletişim Yayınları.
- Yazıcı, Serap, 2006, "Eşitlik ilkesinin değişen dinamiği ve kadın hakları" içinde, **Feminizm ve Hukuk- Hayat, Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk, Cilt 3**, Ankara Barosu Yayını.
- Wedel, Heidi, 2001, **Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı**, Metis Yayınları.
- Zihnioğlu, Yaprak 2003, **Kadınsız İnkılap**, Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası, Türk Kadınlar Birliği, Metis Yayınları.